

Горбуліч Г. В., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії, історії музики
та інструментальної підготовки

*Інститут культури і мистецтв Луганського
національного університету імені Тараса
Шевченка*

ПОТРЕБА ОСОБИСТОСТІ В ПЕРЕЖИВАННІ МУЗИЧНОГО КАТАРСИСУ: ЗМІСТ І СТРУКТУРА

Анотація. В статті проаналізовано потребу особистості у переживанні музичного катарсису, смислово структуру названої потреби та зміст різних типів музичного катарсису – психофізіологічного, гедоністичного та естетичного.

Ключові слова: музичний катарсис, психофізіологічний, гедоністичний та естетичний типи музичного катарсису.

Аннотация. Горбулич Г. В. **Потребность личности в переживании музыкального катарсиса: содержание и структура.** В статье проанализирована потребность личности в переживании музыкального катарсиса, смысловая структура данной потребности и содержание различных типов музыкального катарсиса – психофизиологического, гедонистического и эстетического.

Ключевые слова: музыкальный катарсис, психофизиологический, гедонистические и эстетический типы музыкального катарсиса.

Annotation. Gorbulich G. V. **A requirement of personality is in experiencing of musical catharsis: table of contents and structure.** In the article the requirement of personality is analysed in experiencing of musical catharsis, semantic structure of this necessity and maintenance of different types of musical catharsis – psychically-physiological, hedonistic and aesthetic.

Keywords: musical catharsis, psychically-physiological, hedonistic and aesthetic types of musical catharsis.

Постановка проблеми. Мистецтво, проникаючи в глибини психіки, досягає синтезу різних її шарів, різних рівнів особистості. Даний ефект досягається через трансформацію суперечливих начал у складних почуттях, що і виражає зміст і механізм духовного катарсису. Катарсис, відзначає Т. Флоренська, являє собою «вищий духовний стан внутрішньої упорядкованості, щиросердної гармонії, що виникає завдяки домінуванню вищих, загальнолюдських ідеалів у душі людини» [6, с. 174]. Отже, катарсичне «зцілення» в ім'я відновлення цілісності особистості є результатом перетворюючого впливу мистецтва на людину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі катарсису присвячено багато досліджень, які можна класифікувати за такими напрямками, як: естетичний (Ю. Боров, Л. Столович та ін.), релігійний (В'яч. Іванов та ін.), морально-етичний (Аристотель, Гесіод, Піфагор, Платон, Н. Берхін, Т. Флоренська та ін.), соціально-історичний (О. Анікст, В. Семенов та ін.), психологічний (З. Фрейд, Н. Джинджихашвілі та ін.), медичний (А. Целлер та ін.), гедоністичний (Дж. Гариссон, І. Грін, Б. Дземидок, Е. Уоллес та ін.), структурно-композиційний (Л. Виготський, Т. Радіонова та ін.), а також у їх різних поєднаннях (С. Аверинцев, Я. Бернайс, Дж. Елс, Г.–Е. Лессінг, Я. Морено та ін.). Однак, проблема використання катарсису з метою духовного виховання особистості, її психолого-педагогічний аспект залишається переважно поза увагою дослідників. Слід відзначити лише роботи І. Карпенка, в яких розглядається катарсис як методологічна основа формування духовної культури особистості. Вчений аналізує катарсис як цілісний, насичений, динамічний стан особистості, що виражає вищий ступінь її духовної організації та виникає в результаті очищення, ускладнення й піднесення її цінностей і ідеалів до рівня соціально значимих, національних, загальнолюдських [4, с. 85].

Специфіку музичного катарсису розглядають мистецтвознавці З. Гайліте, Г. Воронцов, О. Полуніна, В. Протопопов. Однак, проблема формування потреби особистості в переживанні музичного катарсису вченими не розглядається взагалі.

Метою статті є аналіз змісту та структури музичного катарсису як цілісного духовного стану особистості.

Виклад основного матеріалу. Музичний катарсис ми розглядаємо як стійкий духовний стан особистості, що включає в себе раціонально-пізнавальний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти й характеризує результат сприйняття художнього образу у творі мистецтва.

Раціонально-пізнавальний компонент музичного катарсису відображає сприйняття і пізнання художньої цінності, вираженої в музичному образі. Основу емоційно-ціннісного компонента складає засвоєння змісту цінності та її емоційна оцінка. Поведінковий компонент музичного катарсису виражається в перетворюючому впливі на особистість, виступає як акт саморегуляції. Отже, можливості сприйняття

Надійшла до редакції 24.02.2010

і потреба особистості в катарсичних переживаннях зумовлюють структуру й зміст музичного катарсису.

Оскільки характер спілкування з мистецтвом визначається не тільки естетичною потребою, але й сферою повсякденної свідомості (роботи Є. Бистрицького, В. Мазепи, Р. Шульги й ін.), то, на наш погляд, правомірно виділити *три типи музичного катарсису: психофізіологічний, гедоністичний і естетичний*. Потреба особистості в психофізіологічному й гедоністичному катарсисі відбиває певні форми функціонування мистецтва на рівні повсякденного світосприйняття, чи базисного рівня художньої реальності.

Естетичний тип музичного катарсису зумовлюється, на наш погляд, вищим рівнем художньої реальності – ідеальною сферою духовного спілкування. «Музичне в музиці як утілення естетичного відношення до дійсності – це і є той найбільш корінний її закон, який завжди формує твір як певний вид естетичного переживання духовних цінностей» [7, с. 147].

Здатність особистості до сприйняття музичного образу також впливає на тип музичного катарсису, оскільки зміст, що відтворюється в музичному образі, структурно підпорядкований сприймаючому суб'єкту, тобто орієнтований на певний тип взаємодії механізмів сприйняття. Імовірно, що вибір особистістю музичних образів і, відповідно, комунікативних структур, у яких «закодована» програма сприйняття, емоційний стан образу, свідчить про комунікативні потреби й можливості особистості в спілкуванні з мистецтвом.

Психофізіологічний музичний катарсис являє собою духовний стан, що розвивається в результаті сприйняття музичних образів, у яких однобічно реалізується комунікативний потенціал мистецтва (переважно твори масової музичної культури). Тому психофізіологічний катарсис виступає як засіб ствердження типологічних рис особистості.

Потреба особистості в психофізіологічному музичному катарсисі є вираженням потреби у певному типі емоційного насичення [2, с. 109]. Імовірно, що даний тип катарсису відбиває потребу в різних відтінках комунікативної і гедоністичної емоції. Так, наприклад, музика може викликати комунікативні емоції, виступаючи як засіб спілкування: навколо сучасних музичних течій і груп об'єднуються всілякі клуби шанувальників чи так званих фанатів. Музика виступає також і як засіб, що викликає приємні психофізіологічні відчуття особистості, і сприймається не як вид мистецтва, а як зручний чи незручний ритм для танцювального руху, що відповідає, мабуть, біологічним ритмам організму.

Оскільки музика – це мистецтво інтонованого змісту, а на психофізіологічному рівні музичного катарсису особистістю не охоплюється інтонаційна логіка музичного руху, то, відповідно, для такого реципієнта музика не є засобом художнього спілкування, а відіграє своєрідну «прикладну» роль «посередника», що сприяє комунікації та ідентифікації з даною соціальною групою.

Для смислової структури *психофізіологічного типу музичного катарсису* властиві: **а)** раціонально-

пізнавальний компонент: сприйняття і переживання окремих елементів музичної структури, а також художніх образів, у яких гіпертрофовано ритмічне й динамічне начала; **б)** емоційно-ціннісний компонент: потреба особистості в різних відтінках комунікативної і гедоністичної емоцій; **в)** поведінковий компонент: переживання психофізіологічного катарсису виступає засобом підвищення особистісної самооцінки й активної ідентифікації із соціальними ролями.

Гедоністичний музичний катарсис – це духовний стан, що характеризує результат переживання «стану-змісту» музичних образів, актуальних для даного соціуму й особистості. Тому гедоністичний катарсис сприяє розширенню духовного і соціального досвіду особистості.

Гедоністичний тип музичного катарсису – це рівень художньої насолоди музикою. Потреба в гедоністичному катарсисі відбиває потребу особистості в переживанні музики як певного змісту, а осмислення музичного тексту надає реципієнтові естетичної насолоди, що носить духовний характер (Ю. Борев) [1].

Смислова структура *гедоністичного типу музичного катарсису* представлена такими показниками: **а)** особистість відчуває і переживає емоційну виразність звуковисотного й ритмічного руху, розуміє логіку інтонаційного розвитку, тобто усвідомлює весь комплекс засобів музичної виразності, спрямований на створення музичного образу, але не усвідомлює культурно-історичні джерела музичного твору; **б)** потреба особистості в широкому спектрі емоційних переживань, які надають щирого серця комфорту: відтінки гедоністичних, ліричних, романтичних і комунікативних переживань; **в)** переживання гедоністичного музичного катарсису сприяє особистісному самоствердженню, що одержує відображення у вчинках і діях людини, здійснюваних за власною ініціативою.

Естетичний музичний катарсис – це стійкий духовний стан, у якому закладено високий ступінь інтимно-індивідуального і естетично адекватного розуміння музики особистістю. Звертання до різних видів музичної діяльності відбиває потребу людини в гармонії з навколишнім світом і стає духовно-практичною спрямованістю особистості.

Естетичні переживання можуть бути викликані, відзначає Ю. Борев, гармонічною єдністю художньої форми і змісту музичного твору, замилюванням перед творчим освоєнням світу композитором, «співмисленням», співчуттям, співпереживанням авторові, естетичною цінністю твору [1, с. 273–274]. При цьому творча активність художнього сприйняття прямо пропорційна інтенсивності естетичної насолоди (відповідно до формули Г. Айзенка).

Естетичний музичний катарсис – це рівень насолоди музикою як об'єктом, що побудований за законами краси. Для нього характерна настанова творчого мислення особистості на розуміння концептуальності змісту музичного твору.

Вірогідно, естетичний тип музичного катарсису відбиває потребу особистості в широкому

спектрі емоційних переживань (Б. Додонов), що опосередковані естетичним відношенням, почуттям краси, досконалості, гармонії. Потреба в естетичному переживанні накладає свій «відбиток» на будь-які види катарсису, які відчуває особистість.

Естетичний музичний катарсис як стійкий духовний стан виникає в процесі сприйняття художнього образу музичних творів і здійснюється очищенням, ускладненням і піднесенням духовного світу сприймаючої особистості. Результатом перетворювального впливу естетичного музичного катарсису є зміна особистісної системи цінностей, що знаходить відображення в думках, почуттях, відносинах, рішеннях і вчинках людини.

Смислова структура *естетичного типу музичного катарсису*: а) здатність сприймати музику як катарсичний об'єкт у сукупності його істотних ознак; настанова творчого мислення особистості на концептуальне розуміння змісту музичного образу твору; б) потреба в широкому спектрі катарсичних переживань, опосередкованих естетичним відношенням – почуттям краси, досконалості, гармонії; в) переживання естетичного катарсису сприяє гармонізації зовнішніх і внутрішніх протиріч у існуванні особистості, що виражається в зміні системи особистісних цінностей, а також життєвого шляху.

Потреба особистості у переживанні *психофізіологічного музичного катарсису* свідчить про те, що музика для такого реципієнта не є засобом художнього спілкування, а становить винятково комунікативну цінність. Інтеграційно-колективне сприйняття музики, відзначає Р.Тельчарова, зумовлюється законом художньо-операційної ідентифікації і формує нову модель єднання слухачів за допомогою музичної комунікації [5, с. 78 – 79]. Ученими, зокрема, підкреслюється здатність молодіжної музики виконувати комунікативну, комунікабельну і групостворюючу функції у формуванні молодіжних об'єднань [3, с. 119]. Отже, психофізіологічний катарсис виступає як засіб гармонізації відносин особистості із соціумом.

Потреба у переживанні *гедоністичного музичного катарсису* є потребою у переживанні музики як виду мистецтва, що приносить особистості насолоду й викликає естетичні почуття. Можна провести аналогію між потребою особистості в гедоністичному типі катарсису і повсякденним типом художнього сприйняття (дослідження Л. Беляєвої, О. Бурліної, Г. Дадамян, Д. Дондурей, Л. Невлер та ін.). Реципієнти повсякденного типу художнього сприйняття спираються на самостійне опанування фрагментарних знань, не усвідомлено володіють іманентною логікою мистецтва, але не відчувають, як правило, структуру цілого. Однак вони мають досить розвинуту здатність до переживання мистецтва і залучаються до нього як до мистецтва.

Гедоністичний музичний катарсис облагороджує і просвітлює особистість, зрівноважуючи її із середовищем, а також відбиває потребу особистості в самостверженні соціально цінних якостей.

Потреба у переживанні *естетичного катарсису* є відображенням особистісної потреби в спектрі різновалентних катарсичних переживань, що сприймаються крізь призму естетичного. За допомогою переживання естетичного катарсису особистість здатна ідентифікувати себе із системою цінностей різних культурних епох. Естетичний катарсис, що закладений у структурі й змісті музичних образів класичного мистецтва, здатний стати дієвим засобом духовного розвитку особистості, оскільки високий духовний потенціал такого мистецтва спрямований «на соціалізацію цілісної особистості та ствердження її самоцінного значення» [1, с. 130]. Тому формування особистісної потреби в естетичному типі музичного катарсису повинне стати тим засобом, що сприяє розвитку цілісності і різнобічності особистості, її світовідношення.

Висновок. Вірогідно, формування особистісної потреби в переживанні естетичного катарсису, закладеного в структурі та змісті музичних образів класичного мистецтва, сприяє створенню своєрідного культурного «імунітету», надає позитивної спрямованості вектору духовної культури особистості. Саме тому проблема вивчення специфіки та виховного потенціалу різних типів музичного катарсису вимагає подальшого дослідження.

Література:

1. Боров Ю. Б. Эстетика / Юрий Борисович Боров. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1988. – 496 с.
2. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Борис Игнатьевич Додонов. – М. : Политиздат, 1978. – 272 с.
3. Дряпіка В. І. Орієнтації студентської молоді на цінності музичної культури (соціально-педагогічний аспект) / Володимир Іванович Дряпіка. – Київ-Кіровоград : Державне Центральне-Українське видавництво, 1997. – 215с.
4. Карпенко И. М. Катарсис как методологическая основа формирования духовной культуры личности / И. М. Карпенко // Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка. – 2001. – № 9. – С. 85 – 91.
5. Тельчарова Р.А. Музыкально-эстетическая культура и марксистская концепция личности: Учебное пособие / Римма Александровна Тельчарова. – М. : Изд-во “Прометей” МГПИ им. В.И.Ленина, 1989. – 131с.
6. Флоренская Т.А. Проблема психологии катарсиса как преобразования личности // Психологические механизмы регуляции социального поведения / Т. А. Флоренская. – М. : Наука, 1979. – С.151–174.
7. Холопов Ю. Н. Изменяющееся и неизменное в эволюции музыкального мышления // Проблемы традиций и новаторства в современной музыке / Общ. ред. М. Е. Тараканова / Юрий Николаевич Холопов. – М. : Советский композитор, 1982. – С. 52 – 104.